

січками. Мають повздовжній жолобок. Виявлені в складі Гапонівського (6 екз.), Козіївського (3 екз.) та Новоодеського (3 екз.) скарбах. Всі скарби належать першій хронологічній групі за О. О. Щегловою.

Тип 5. Замкнута трубочка, орнаментована на кіпцях трехрядним випуклим пунктиром із вибитих з внутрішньої сторони крапок. Представлена одним екземпляром серед виробів із Битицького скарбу. О. В. Су-

хобоков визначав час існування цього городища кінцем VII—VIII ст.

Проведений аналіз вказує на те, що типи 1 та 3 мають широкий хронологічний та територіальний діапазон побутування. В той час як типи 2, 4 та 5 мають вузький. Картографування показало вузьку регіональну специфіку цих типів. Всі вони концентруються в середній течії та верхів'ях басейну Ворскли, верхів'ях Псла та середній течії Сейму.

І. В. Голубева, К. Р. Муслімов (Харків)

СКАРБ РУБЕЖУ XVI—XVII ст. У ЦАРЕБОРИСІВСЬКІЙ ФОРТЕЦІ

Археологічне дослідження Цареборисівської фортеці триває протягом дев'яти років. Попередні дослідження показали, що час існування її відноситься до двох періодів: кінця XVI — початку XVII ст. та другої половини XVII ст. За час розкопок зібрано досить велику нумізматичну колекцію, яка відображає грошовий обіг в середовищі поселенців обох періодів.

Виявлення монетного скарбу під час саме археологічних розкопок для дослідника-нумізмата є великою удачею, оскільки така знахідка фіксується науковими методами та зберігає максимум інформації.

Така можливість випала в сезоні 2012 р. На дні господарської ями розкопу № 5 (що розташований у центрально-східній частині дитинцю) було виявлено невеликий скарб монет Московського царства першого етапу існування фортеці.

Скарб складається з дванадцяти лускоподібних срібних монет, що вірогідно були загорнуті в шовковий виріб (на них збереглися фрагменти тканини із швом). Розподіл монет за номіналами, правителями та місцем карбування виявився наступним:

- **полушки** Івана IV (дві монети);
- **деньги** Івана IV (п'ять монет карбування московського двору та дві тверського);
- **копійки** Івана IV (монети новгородського та псковського карбування) та Федора Івановича псковського карбування.

Виявлений скарб не є результатом тривалого накопичення. Скоріш за все ми маємо справу з повсякденним гаманцем.

В археології відношення до датування комплексів нумізматичним матеріалом досить неоднозначне. На теперішній час непохитним є тільки те, що монета по-

відомляє *terminus post quem* припинення функціонування (закриття) комплексу. Найстарша монета даного скарбу карбована у 1535–1538 р., наймолодша — у 1596 р. Такий стан речей не є випадковим. Знахідки монет з культурного шару дають такі саме хронологічні розбіжності. З письмових джерел відомо, що Цареборисів засновано у 1599 р. царем Борисом Годуновим і його монети зі знахідок в культурному шарі фортеці не є рідкісними.

На нашу думку, такий хронологічний розподіл монет скарбу є звичним для цього часу. Більшість монет — це молодші номінали Івана IV Грозного, котрі після його правління або не карбувалися взагалі, або мала місце незначна емісія. Тому найпізніші монети Годунова (копійки), як найвищий номінал, могли просто не потрапити до цього гаманця. З початком «смутного часу» вага монет падає. Отже більш важкі монети вилучалися з повсякденного обігу, або обрізувалися до зменшеної ваги. Вага монет скарбу не відрізняється від середніх показників стандарту для правління царів від Івана IV до Бориса Годунова. Отже дата комплексу, де виявлено скарб, не є пізнішою за час початку карбування монет «смутного часу».

Таким чином, виявлений при розкопках 2012 р. Цареборисова скарб демонструє повсякденний грошовий обіг мешканця фортеці того часу. Датування комплексів в археології за допомогою нумізматичного матеріалу повинно будуватися не на окремих монетах, а на зрізах грошового обігу. Останній виокремлюється як коливанням ваги, так і якістю дорогоцінного металу в монеті. Саме на ці фактори населення реагувало миттєво, що і призводило до появи нового зрізу обігу грошей.

І. В. Денисова, Н. Н. Болгов (Белгород)

К ИСТОРИИ СЛАВЯН В ВИЗАНТИЙСКОЙ ГРЕЦИИ

К VII в. значительная часть Греции оказалась занятой славянским населением, что стало возможным в результате массовых военных вторжений. При изучении культурных напластований Коринфа выявлены следы пожарищ и разрушений, а также гибели части населения этого города, датируемые

концом VI в. Слои VII—VIII вв. в Коринфе выявляют варваризацию материальной культуры и быта населения. Следы разрушений, относящихся к концу VI или началу VII в., отчетливо фиксируются в Афинах, Фессалии, Эвбее и Локриде. Археологически выявляется и запустение в это время целого

ряда поселений с позднеархейской и ранневизантийской керамикой. В особенности это касается восточной и южной прибрежной полос Греции, а также некоторых островов. В западной части Пелопоннеса запустения или гибели поселений не фиксируется.

О вторжении больших масс нового населения на территорию Греции говорят и клады монет, зарытые в конце VI — начале VII в. С этого времени наступает перерыв в денежном обращении. В культурных напластованиях поселений Греции VII—VIII вв. не обнаруживается каких-либо следов византийского военного и церковного строительства. Отдельные небольшие племена славян в Греции, проживавшие в отдельных долинах, управлялись своими вождями-жупанами. Господство славян в Греции продолжалась свыше 200 лет. Лишь в конце VIII в. наступил перелом. В 783 г. Византия провела победоносный поход Ставракия в Элладу и окрестности Фессалоники. В первой половине IX в. была завоевана почти вся Морея, а в 940 г. окончательно покорены милинги и езериты в горах Тайгет.

Основными факторами инкорпорации славян в империю были: военное завоевание, христианизация, эллинизация, а в конечном итоге — этническая ассимиляция. После решения первых трех важнейших задач нужна была интеграция на микроуровне. Каждый славянин должен был включиться в целую сеть, которая прочно опутала бы его экономическими, военными, политическими, церковными узлами. Со временем вожди славян должны были получать утверждение от имперского стратига и платить в императорскую казну ежегодную дань, отбывая и воинскую повинность натурой. К экономическим средствам инкорпорации следует отнести установление феодальной зависимости над славянским населением, обложение их налогами. В свою

очередь, это стало причиной восстаний в правление Феофила (829–842); в правление Феодоры (842–867) и др. Прочими формами инкорпорации славян стало их включение в армию, принудительное переселение славян в Азию и наоборот, малоазийцев на бывшие земли славян. Еще в X в., когда власть Византии над славянскими локусами Греции была восстановлена, славяне очагами проживали еще также на островах Эгейского и Средиземного морей — Крите, Эвбее, Фасосе, Корфу, Самосе, Эгине, Теносе, Левкосе и др.

Таким образом, империя смогла «переварить» столь затянувшееся славянское нашествие VI в., не столько в традиционной форме — удержания варваров на границах и превращения их в энспондов (федератов), как это было с арабами, гуннами и др., сколько путем завоевания, христианизации и эллинизации их изолированных очагов на собственной территории. Никто из представителей славянской знати не вошел в состав новогреческой. Известны лишь немногие огречившиеся славянские фамилии. Ни одна княжеская резиденция славян не стала византийским городом. Славяне Греции становятся уникальным звеном византийского мультикультурализма. Прочие народы, служившие империи и императору в лице отдельных представителей или династий (армяне, исавры и т. д.), имели элементы своей государственности или компактно проживали на своей исторической родине в пределах империи. Славяне стали пришлым, внешним элементом, который остался чужеродным на землях Греции. Но тем важнее изучение их роли и места в православной многонациональной империи, их уникального исторического опыта автономного изолированного нефедератского существования в отдельных локусах на основах военно-аграрной колонизации и сохранения и консервации язычества.

И. В. Зиньковская (Воронеж)

НОВЫЕ НАХОДКИ ПРЕДМЕТОВ ЖЕНСКОГО РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО УБОРА В ВЕРХНЕМ ПОДОНЬЕ¹

В Верхнем Подонье известны многочисленные раннесредневековые славянские памятники, которые датируются VIII—X вв. Если верхняя дата этих памятников хорошо обоснована находками арабских дирхемов IX—X вв., то нижняя дата не имеет надежных хроноиндикаторов. В настоящее время ее уточнить позволяют новые так называемые случайные находки, сделанные в 2010 г. на р. Ведуга в Семилукском р-не Воронежской обл., которые хранятся в историко-краеведческом клубе «Сварог» г. Воронежа. Находки представлены бронзовыми украшениями (фибулы, браслет), имеющими аналогии в среднеднепровских кладах «древностей антов», чье название было введено в научный оборот А. А. Спицыным. В настоящее время выделяют две серии кладов или две хронологические группы вещей. «Древности

антов» первой группы составляют клады типа Мартыновского, Гапоновского, Трубчевского и др., попавшие в землю в третьей четверти VII в. Вторую группу составляют клады типа Зайцевского, Пастырского, Харьевского, Воробьевского, попавшие в землю в первой половине VIII в.

В кладах второй группы осели вещи, относящиеся только к женскому металлическому убору, в который входили: серьги со звездообразной и полкой привеской; шейные гривны с седловидным замком; ожерелья из стеклянных и янтарных или полых металлических бусин и раковин каури с металлическими привесками; фибулы крупные, вырезанные из пластин или сложные антропоморфные, соединенные цепью; браслеты с расширенными концами, полыми, округлыми или гранеными. Клады второй

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке РГНФ, проект №11-11-36006 а/ц